

Terminologie středové architektury – stručný přehled

Terminologické slovníky:

Jaroslav Herout, Slabikář návštěvníků památek

Jaroslav Herout, Jak poznávat kulturní památky

Bohuslav Syrový, Architektura (řada Oborové encyklopedie). Praha 1972

Wilfried Koch, Evropská architektura. Praha 1998, 2008

Anreas Hartmann-Virnich, Was ist Romanik? Darmstadt 2004.

Matthias Untermann, Handbuch der Mittelalterliche Architektur, Darmstadt 2009.

Günter Binding – literatura k dějinám stavitelství ve středověku

John James – literatura k fungování středověkých stavebních hutí

Stavebníci čili objednavatelé

Zadavatelé stavby - panovníci, šlechta, biskupové, opati, kněží a měšťané

Stavitelé

kameníci a zedníci, prostě řemeslníci

kamenické značky - technická záležitost, co k čemu patří

- finanční, co jsem vytesal já, za co dostanu zaplaceno, později na celý život, hlavně u mistrů

Vzorníky – ze středověku dochováno minimum

Reiner Musterbuch – vzorník z poč. 13. století

Villard de Honnecourt – skicář z 30. let 13. stol.

Plány z vrcholné a pozdní gotiky již bohatě zastoupeny, největší sbírka ve Vídni

Kresby – na pergamen, do voskových destiček, na stavbách do kamene či na omítku, především se ale kreslilo ale do písku či hlíny

Členění sakrálních staveb

Podélné stavby – častější, vyžaduje křesťanská liturgie, pohled k oltáři

- sálové, jednolodní
- vícelodní, dvoulodí zrodila až gotika, dřív velmi čestná výjimka, stejně jako čtyřlodí typické trojlodí, pětiodí najdeme v pozdním Římu, pak na dlouho nic, technické možnosti, zase až v samém závěru romaniku
- baziliku s rovným stropem nebo s klenbami, s tribunami, pak triforium
- halový kostel
- redukovaná bazilika alias stupňovitá hala
- orientace k východu, k nebeskému Jeruzalému
- orientace výjimečně k západu, a to podle původního Sv. Petra v Římě (Fulda, sv. Bonifác, Kolín, sv. Apoštolů, původně sv. Pavla
- dvouchórové kostely – typické pro německé země

Východní část kostela (sanktuárium)

- apsida či pravoúhlý/polygonální závěr
- kněžiště
- tři apsidy vedle sebe
- kněžiště s apsidou, vedle dvě apsidy či dvojice apsidy
- stupňovité kaple
- chór s ochozem a věncem radiálních kaplí, oddělených či přiléhajících k sobě

- trojlist
- dlouhý chór, typický spíše až pro gotiku
- věže nad kněžištěm či vedle kněžiště

Boční prostory vedle kněžiště

Pastoforia – diakonikon a prothesis

Kaple

Sakristie

Vítězný oblouk

Solea – vyvýšené místo před oltářem pro nižší kleriky nebo zpěváky

Schola cantorum

Ambon – kazatelna

Canceli – chórové desky

Chórová přepážka – odděluje laiky od mnichů či kapituly

Letner – podle lectoria, odtud se kázalo, nebo se zde ukazovaly relikvie, letorový kříž

Ikonostas – na východě

Krypty

Primárně slouží k uctívání svatých ostatků, nikoliv k pohřbívání. Vyvinuly se z tzv. confessia ring – okružní

stollen – chodbová

hallen – halová

zentral – centrální

vnější – vytažená mimo půdorys stavby

Transept

příčná loď, křížení s rameny (pars či cornua)

výška stejná, nižší, nebo stupňovitý transept

na východní straně buď niky či kaple

může být i trojlodní (poutní)

můžou být i dva transepty na východě – malý a velký

může být i transept východní a západní

věž nad křížením, věže na koncích ramen

Lod' či vícelodí

jedna jednoduchá, s transeptem tvoří křížový půdorys

více lodí, dělené arkádami, nad nimi empory, později triforium

po bocích můžou být kaple, kaplová loď (cisterciáci)

tribuny na západě či v ramenou transeptu (ženské kláštery)

Travé-vázaný nebo průběžný systém

Západní část kostela

průčelí s jednou věží

průčelí se dvěma věžemi, mezi nimi zvonice či kaple

západní chór – bez věží, s věžemi

westwerk (v pramenech castellum) - francký vynález, několikapatrová přístavba před vlastní bazilikou, vlastně místo nartexu, dole obsahuje klenutou halu, nahoře tribuna pro císaře a jeho dvůr, často oltář sv. Michala, nebo dokonce celá kaple

westwerk – halový, dvoupatrový, s tribunou, s kaplí, s věžemi, s věží, bez nich
klasická tribuna – kruchtová, patrová, věžní
emporový kostel – u nás zavedl Birnbaum, je to ekvivalent pro vlastnický kostel
(Eigenkirche)

Předsíně s portály – před západním průčelím, na bocích, na koncích transeptu
porticus neboli nartex – slouží pro pobyt katechumenu při mši
porsche
porta paradise

Atria - nádvoří

Předkostely – Burgundsko, před hlavním portálem klenutý prostor, procesí, liturgické
ceremoniály

Kostely podle funkce

- biskupské – katedrála + soukromý = Kirchenfamilie
- poutní – typické ochozy a krypty
- farní – městské, vesnické s příslušnými funkcemi
- klášterní – Stift, Bettelorden

Kaple

sakrální prostor bez farních práv udělování svátostí, filiální k farnímu kostelu
jsou buď soukromé, nebo veřejné

1. soukromé - patří a slouží soukromé osobě pro soukromou zbožnost či pohřbívání
- biskupské, zeměpanské, šlechtické, měšťanské...
2. veřejné - slouží celé obci – oltární, zádušní, poutní, hřbitovní či křestní

Umístění:

1. samostatně stojící na v rámci šlechtického či církevního sídla (falz, hrad či klášter,
biskupství) či jako součást sakrálního okrsku, pak součást kirchenfamilie
2. připojené ke kostelům – vedle kněžiště, na boku lodě, uzavřené či zcela otevřené, v čele
transeptu, kaplové lodě

Dvoupatrové kostely – dáno různou funkcí

Assisi, Trevír-St. Simeon, Alsasko - Neuweiler

Dvoupatrové kaple – častější, biskupské (při katedrálách), hradní (císařské), v gotice
palácové (St. Chapelle)

Mikroarchitektura

uvnitř kostela – baldachýn, letner, sanktuář, pastoforium, sedile, kruchta

vně kostela – boží muka, světla mrtvých

Konventy – jak klášterní, tak kapitulní

Křížová chodba čili ambit čili kvadratura

Studniční stavení

Kapitula

Parlatorium – hovorna

Armarium – místo na knihy

Frateria – pracovna

Latríny

Kuchyň

Refektář
Dormitář
Calefaktorium – ohřívárna
Cellarirum – spižárna
(Konvršské křídlo u cisterciáků)
Vrátnice
Infirmarie – nemocnice
Noviciát
Probošství
Opatství
Hospic pro hosty
Hospodářské zázemí – pivovary, mlýny, chlévy, stodoly, dílny, ...

Jinak to vypadá u mužských a ženských klášterů – ty jsou většinou daleko menší, kostely sálově a křídlo jen jedno, jen velmi bohaté kláštery se vyrovnaly mužským u minoritů a klarisek se vyvinuly ve vrcholném středověku dvojkláštery, architektonicky řešené (před karolínskými reformami to bylo běžné)

Židovské stavby – synagoga, mikve, tanzhaus (na velké svátky, na svatby)

Světské stavby

římské paláce a vily – předobraz pro sídla středověkých panovníků a šlechticů
palác byl součástí dvorců, falcí i hradů
dvorec (kuria) – palác a dost, okolo jednoduché opevnění
falc (palatium) – palác a kaple, eventuálně už věž, okolo jednoduché opevnění
hrad – téměř vždy palác + věž a kamenné hradby
městské paláce
přerostlý palác je zámek
městské domy
radnice
špitály
hospodářské objekty
Atd.

Centrální stavby

Memoriální funkce – upomínají na význačné okamžiky v životě věřících či světců
působení či utrpení světců (zázraky a ostatky svatých) – martyrion, memoria
začátek života v církvi - křestní funkce - baptisteria
začátek očekávání vzkříšení - pohřební funkce - pohřební kaple nebo karnery
kruhové, oválné nebo na křížovém půdorysu, později oktogonální i čtvercové

Spolie – záměrné přenášení starších článků do novostaveb, nebo zachovávání starších prvků při přestavbách, na začátku to bylo praktické využití staršího stavebního materiálu, posléze se z toho stala symbolická záležitost, a to především u zdobených článků, nejlépe křesťanskou symbolikou

už antický svět takto pracoval s materiálem, ale posléze se to velmi rozvinulo, a to především v bývalých římských provinciích, kde bylo co rozebírat

Sv. Donát v Zadaru – na římském fóru
Lorch u Enže – vedle castra
Dompeter – sv. Maternus – starší kostel

S. Michal na Dědině ve Starém Městě u UH

Stavební prvky:

Typy zdiva ve starověku

opus reticulatum – síťové zdivo s úhlopříčnou vazbou

opus latericium – cihelné stavby – pálená i vysušená cihla

opus caementum – lité zdivo

opus isodomum – kvádrové zdivo o řadách stejných rozměrů

opus pseudoisodomum – kvádrové zdivo o řadách nestejných rozměrů

opus incertum či antiquum – řádkované z nepravidelného lomového kamene

opus spicatum – zdivo klasové vazby

Typy zdiva v českých zemích

kvádříkové zdivo

řádkované zdivo

lomový či sbíraný kámen

klasové zdivo

cihla (pálená)

Klenby

Valené

Křížové

Lomené

Žebrové

Kopule

Polovina koule, oktogonální, převýšené

Na cípech, pendantivech, trompech a na tamburu

Krepna – typ jeřábu

jednoduchá, dvojitá, nůžková (zůstávají důlky)